

היהודי הנודד, או מסעו של ק.

מבקר אחד העיר לאחרונה כי על קפקא מרחפת הסכנה שייעשה לאלילה של קליקה; ויהיה זה אמנם מצער, כי אין עוד סופר מודרני הנטוע איתן כמותו בלבה של המסורת האירופית, מנוער כמותו מרומנטיקה ומאכסצנטריות. לו היה עלינו לנקוב בשמו של אמן, שיחסו לעידננו מתקרב ליחסם של דנטה, שייקספיר וגתה לעידניהם-שלהם, קפקא היה הראשון לעלות בדעתנו. התמזל מזלנו וגרסתן האנגלית של יצירותיו הותקנה בידי בכיר מתרגמינו, אדווין מוייר, אך אוזלת יד היא מצדם של המו"לים שטרם נמצאה לנו מהדורה שלמה, חתומה וזולה של כל כתביו. כך, למשל, האסופה 'בניין חומת סין', שלדעתי נתקבצו בה מיטב סיפוריו, ובוודאי אין שער ראוי ממנה ליצירתו, טרם ראתה אור במקומותינו.

בשלושת הרומנים הגדולים שלו קפקא נזקק לעתיק שבכליה של הספרות – המסע. ואפשר שהדרך הטובה ביותר לגשת ליצירתו היא השוואתה עם דגמים מוקדמים יותר של סוגה זו.

בסיפור האגדה מטרת המסע היא השגתו של חפץ מקודש (מעייני החיים, גיזת הזהב וכך הלאה), האוצל לבעליו כוחות פלאיים. על פי רוב נפל חפץ זה בידיים הלא נכונות: הענק, הדרקון או המכשפה, המנצלים לרעה את סגולותיו. הגיבור העוקר את החפץ מחזקתם פועל בחסותו של *genii loci*¹, אשר בלי עזרתו היה נכשל כמו קודמיו. אף על פי שקסמו ונכונותו לציית לאותם קוסמים טובים נזקפים לכאורה למזגו האישי, הרי שמידות אלה כמו גם עצם הצלחתו טבועות מראש. הוא הגיבור שהנבואה דיברה בו, הבן השלישי הנבחר. סדר העולם חובר אליו כדי להשיב את העצם המקודש לבעליו הראויים.

¹ מעין מלאך שומר, או ישות מגינה וכו'.

באגדת הגביע הקדוש פני הדברים השתנו. העצם המקודש עודנו כאן, אך הוא לא נגנב על ידי מכשפים כשם שאינו רכושו הפרטי של מישהו; לפנים היה גלוי לכל, אך חטאה של העדה גרם לו שייעלם: אפשר לסגוד לו, אך לא עוד להחזיק בו; הוא על-טבעי, ובכל זאת שום כוח פלאי אינו נאצל ממנו; ומבקשו לא יזכה אלא לחזות בו. לכאורה, הוא יכול ליפול בחלקו של כל מי שמנהל חיים טהורים, ואולם בפועל אי אפשר עוד לנהל חיים כאלה בלי מתתו העל-טבעית של החסד, והגביע אינו מושג אלא בידי האביר המועד אליו, סר גֶלְהָאד.

לאחר הרפורמציה העצם המקודש (התגשמותו החומרית הקונקרטי של המוחלט) נעלם, והמסע חותר לישועה אישית (יוצא מכלל זה הוא 'מובי דיק'. מוטיב הישועה נעדר, והלווייתן הוא שילוב בין העצם המקודש לאפוטרופוס המרושע). כריסטיאן ופאוסט נושעים כיחידים, משמע ישועתם אינה נוגעת לשאר האנושות, אך גורלם אינו טבוע מראש כלל ועיקר. הם מצליחים לא משום שהם מושלמים אלא משום שהם אינם מרפים מן המאבק להשגת השלמות. אלא שבין 'מסעות ההלך' ו'פאוסט' התגנב למנגינה תו חדש לגמרי: האירוניה. באפשרותו של כריסטיאן להתעלם מן ההנחיות שהוא מקבל, אך אלה לעולם אינן רב-משמעיות; אפשר שהדרך קשה, אך היא אינה מתעתעת. הספק הוא ענק, אשר ישמיד אם לא יושמד. ואולם ב'פאוסט' האל עצמו אומר:

פְּחוֹת מְכַל רוּחוֹת הַשְּׁלִיָּה
הֵלֵךְ עָלַי לְטָרַח הַנְּהוּ.
חַיֵּשׁ קָל יָד אָדָם לְרַפּוֹת עֲלוּלָה,
חֻמְדַּת הַמְּנוּחָה מֵהַר תִּפְתָּהוּ;
עַל-כֵּן אֶתֶּן-לוֹ בְּרִצּוֹן הַחֶבֶר,
הַמְּגֵרָה וּפּוֹעֵל וְעַל-כֵּן יוֹצֵר.²

פאוסט נושע משום שלעולם אינו שבע רצון, והוא לעולם אינו שבע רצון משום שמפיסטופלס לעולם אינו מניח לו לנוח: השטן הוא שממיט על עצמו את ההפסד בהתערבות.

² תרגום: יעקב כהן.

ב'פר גינט' האירוניה עוד מרחיקה לכת: במאים שהורגים את פר בסיום המחזה מחמיצים את העיקר: תשובתה של סולווייג לשאלתו היכן הוא פר האמתי – "בתקוותי, באמונתי, באהבתי" – אינה סופית יותר מן התשובות הקודמות; וגם הפעם יהיה על פר לפגוש את מתיך הכפתורים³. לא זו בלבד שכל התשובות זמניות, אפשרות הישועה עצמה מוטלת בספק.

היסוד האירוני ניכר במידה שווה בדמויותיהם של פאוסט ופר: על פי כל אמת מידה מוסרית מקובלת, מדובר בצמד נבלים שובי-לב ותו לא. גלהאד וכריסטיאן היו יוצאי דופן משום שהתעלו על המוסר הממוצע; פאוסט ופר היו יוצאי דופן משום שנפלו ממנו. הגיבור היה לבוהמיין. ואם כך, מדוע כל הדרכים נפתחות בפניו? מדוע אלוהים ואדם מרעיפים עליו חסד? משום שהוא נאמן למוטו "לעצמך שמור אמונים"⁴, משום שהוא עושה את השרירותי שבקרבו להכרח.

אפשר שהדרך הפשוטה ביותר להגדיר את הגיבור הקפקאי היא לומר שהוא תמונת-התשליל של פאוסט, שוללו של השולל.

כמו בסיפורי המסע המוקדמים יותר, גם גיבור זה חותר למטרה מוגדרת בבירור ומוכרת לכל; כולם רוצים לעבוד בתיאטרון הטבע של אוקלהומה, להימצא בצד הנכון של החוק, לחיות בסמוך לטירה; אך בעוד שתקוותם היחידה של כל האחרים היתה כרוכה בהיעשותם בדרך זו או אחרת ליוצאי דופן, הרי שעובדת היותו של ק. (גיבור 'הטירה') יוצא דופן, אף על פי שהוא אינו יודע אל-נכון כמה ניכרת תכונתו זו, היא שמציבה בדרכו קשיים יוצאי דופן ושמא אף גורליים. קפקא אומר למעשה: "להיושע פירושו להיות בעל אמונה, ולהיות בעל אמונה פירושו לראות במשהו הכרח, יסוד עולם. אין זה משנה אם אמונתו של פלוני מוטעית היא; אמנם, במובן מוחלט, האמונה תמיד מוטעית. פאוסט ופר גינט לא היו יוצאי דופן אלא נמנו עם האנשים הפשוטים החפים מחיטוט עצמי (אם אנשים כאלה עוד קיימים בכלל). הם נושעו כי ניחנו באמונת החיה הפרימיטיבית של הילד,

³ פר פוגש לקראת סוף המחזה את מתיך הכפתורים, המהווה אנלוגיה למוות.

⁴ מתוך נאומו של פולוניוס ב'המלט', מערכה ראשונה, תמונה שלישית.

שאינו שואל לאן הוא מובל אלא נהנה מן המסע. להיעשות ליוצא דופן – משמע, להיתפס לחיטוט עצמי – פירושו לגלות כי ההכרח עצמו מצטייר כשרירותי בעיני הברש. מבחינתו של פאוסט הכל קל, משום שהוא אינו מכיר בשרירותיות של הדבר שהוא מציית לו; בפני ק. ניצבים קשיים אינסופיים כי משעה שאינו יכול עוד להעלים מעצמו את מראיתם השרירותית של כל הדברים, הוא מסתכן דרך-קבע בכפירה בהכרח שאינו מסוגל להבין, באיבוד האמונה; ומי שמאבד את האמונה גורלו נחרץ.”

לדידו של פאוסט, איש הרנסנס, הדיאלקטיקה היא חיצונית; הבעיה האתית שלו היא כיצד ליישב בין שני יחסים אסתטיים סותרים, יחסו לעצמו ויחסו לאחרים; הוא מתפתה להכחיש את הסתירה, משמע לשוב לפנתיאיזם האסתטי של האגדה. לעומת זאת, לדידו של ק., איש העולם המודרני, החציצה בין החיצוני לפנימי קרסה תחתיה; הבעיה האתית שלו היא כיצד להבדיל בין הכורח לציית לכורח להכריע, כיצד להימנע בה במידה מעזות מצח ומהתמהמהות; הוא מתפתה לקבל את הסתירה – לא כמראית עין, ילודת חטאי האדם ומגבלות השגתו, אלא כמציאות גמורה; להיעשות לדואליסט, אם על דרך המטאפיסיקה הדתית המעתיקה את ההכרח לחיים אחרים, אם על דרך המטאפיסיקה הפוליטית המעתיקה את ההכרח לעידן אחר – כך או כך הוא מקבל את השרירותי בתורת המציאות היחידה כאן ועכשיו.

קפקא עוכר אפוא את שלוותו של האינטלקטואל הליברלי, הסבור כי אין בעיות אתיות אלא אסתטיות בלבד, בה במידה שהוא מטריד את המהפכן המכיר בבעיות האתיות, אך יוצקן בתבנית דואליסטית פשטנית.

כך, קלאוס מאן מדבר בהקדמתו ל'אמריקה' על "הפראנויה הדתית" של קפקא, והפסיכואנליטיקאים חוגגים את יחסיו עם אביו. קפקא היטיב להבין זאת מהם בכותבו, "כל המחלות לכאורה, מעוררות רחמים ככל שיצטיירו, הן אמונות, ניסיונותיו של אדם סובל להטיל עוגן באיזה קרע מולדת." הפסיכולוגיה לא תגיע רחוק בטרם תכיר בכך שמשמעותה האמתית של הנורוזה היא טלאולוגית, כי מה שמכונה חוויה טראומטית אינו בגדר תאונה כי אם הזדמנות שהילד חיכה לה בסבלנות – אלמלא הזדמנה לו היה

נתלה באירוע אחר, זניח באותה מידה, כדי לטבוע בקיומו הכרח ומגמה, כדי לעשות את חייו לעניין רציני. כמובן, מוטב היה לו הסתדר ללא אמצעי זה, אך בתת הכרתו הילד יודע, כי כשלעצמו אין הוא חזק דיו ללמוד לעמוד לנפשו: הנוירוזיה היא מלאך שומר, המחלה היא שבועת אמונים. השאלות שהעסיקו את קפקא, טבעה של גאונותו, אין הרבה בינם לבין אביו; תפקידו של האחרון התמצה בכך שדחק בקפקא לקבל עליו את ייעודו, וסייע בעדו להדוף את הפיתוי לכפור בחזונו על ידי קבלתה של אמונה שגורה וחמימה – לכפור במראיתו השרירותית של ההכרח.

באורח דומה, פרופסור סלוחובר⁵ מודאג ממה שקרוי בפיו "השקפת העולם הסוליפסיסטית" של קפקא, מחוסר יכולתו להציג "מצבים ממשיים". מדוע קפקא מתקשה לראות שהטירה היא טירה מכושפת, שהמשפט הוא משל לעולה מעמדית, שהאמת והצדק עם פּפּי⁶? אלא שקפקא אינו סוליפסיסט; העולם שבתוכו הוא נע פועלים בו לא רק אנשים אחרים אלא גם כוחות עליונים אפופי סוד. בה במידה אינו תבוסתני; לעולם אינו מרפה ממאמציו להגיע לטירה או לזכות עצמו מאשמה או להשיג עבודה; תמיד הוא נכון לקשור יחסים עם אחרים, מטרידים ככל שיהיו. דאגתו האמתית של הפוליטיקאי נסבה על אמונתו; כך, כאשר קלאם, השופט, מתנהג באופן המצטייר בעיניו כבלתי מוסרי, הוא לעולם אינו אומר, "זאת המציאות, זה מנהגו של עולם, ועלי להתנהג באותו אופן", אלא רק, "בעיני מצטייר העניין כבלתי מוסרי, אך אי אפשר שכך הדבר בפועל; עלי להתנהג כאילו ראיתי נכוחה ומנהגם האמתי של הכוחות הנסתרים התגלה לעיניי, משמע אל לי להתנהג בפועל כדרך שהם מתנהגים למראית עין."

קפקא חשוב לנו כי המצר של גיבורו הוא מצרו של האדם בן זמננו. התרבות המתועשת עושה כל אחד לק. יוצא דופן ואחוז חיטוט עצמי. היהדות יפה לקפקא, כי היהודים ניצבים מזה זמן רב במצב שכעת כולנו מועדים אליו – בלא בית. במידה שהביקורת המופנית נגד היהודים

⁵ הארי סלוחובר (Slochower, 1900-1991) היה גרמניסט ופסיכואנליטיקן יהודי יליד בוקובינה. בגיל 13 היגר עם משפחתו לארצות הברית.

⁶ דמות החדרנית סמוקת הלחיים ושופעת הבריאות ב'הטירה'.

מוצדקת, אין משמעה אלא זה, שהאיש רדוף החיטוטים העצמיים, הנווד, לעולם יתקשה להחזיק באמונה, אך אם יאבדה – יאבד. האנטישמי בן זמננו רואה ביהודי את בבואת גורלו שלו, שממנו הוא מבועת; ולפיכך הוא חש למצוא מפלט בגזע. מרושש מאומץ או תקווה, אין ביכולתו להקשיב לקול, שהנו יהודי ונוצרי במידה שווה: "יש הרבה מקומות מפלט, אך רק מקום אחד של ישועה; ואף על פי כן אפשרויות הישועה מניינן רב ככל מקומות המפלט."

1941, The New Republic, 10 בפברואר

(מאנגלית: עודד וולקשטיין)